

ETNICITET I RACIONALNI IZBOR: OD IDENTIFIKACIJE DO KOLEKTIVNE AKCIJE

ALEKSANDAR ŠTULHOFER

Odsjek za sociologiju
Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb

UDK 39:312

Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Prilježeno: 15. listopada 1994.

Rad se sastoji od dva dijela. U prvom se izlaže model racionalnog izbora /RIM/ i odgovarajuća teorija kolektivne (etničke) akcije. Polazeći od poteškoća koje model iskazuje pri tumačenju dinamike etničkih odnosa, u drugome se dijelu predlaže specifična ekstenzija. Uvođenje "pred-racionalnih" temelja etničke identifikacije (jezična i teritorijalna "udešenost") povećava eksplanatorni i prediktivni doseg RIM-a održavajući distancu spram ideje primordijalnosti.

Prihvatanje redukcionističkog modela etničke akcije, sve izraženije tijekom posljednjih petnaestak godina, posljedica je specifične *ekonomijske kolonijalizacije* politologije i sociologije (Oberschall & Leifer, 1986; Hirsch, Michaels & Friedman, 1987)¹. Kada je u ova posljednja u pitanju², prodiranje i prihvatanje temeljne pretpostavke o ekonomskoj racionalnosti, sadržane u tzv. *neoklasičnom* modelu aktera (*homo economicus*), značajno je utjecalo i na revidiranje istraživačkog pogleda na etnicitet. Budući da se krajem šezdesetih godina pokazalo da etničko sukobljavanje nije iščezlo niti u zemljama dovršene modernizacije (Tirykian 1980), na ruševinama je funkcionalističke paradigme valjalo sagraditi novi eksplanatorni model.

Ideja primordijalnosti, zakratko opet osnažena, nije se pokazala plodnom istraživačkom strategijom. Isticanje iracionalnosti etničkih sentimentata blokiralo je svako strukturalno promišljanje, pa onda, dakako, i mogućnost analiziranja dinamike etničkih odnosa (Eller & Coughlan 1993). Izlaz iz takve teorijske oskudice ponuđen je "sa strane", iz ekonomike. Bez obzira na žestoko protivljenje kulturalistički orijentiranih sociologa³, model se *racionalnog izbora* pokazao ponudom koju je nemoguće odbiti. Obecavajući da će otkloniti uzrok središnje sociološke frustracije - nedostatak prediktivnosti - model je postao nezaobilaznim sociološkim alatom (Friedman & Hechter 1988).

¹ Tekst je neznatno prošireno izlaganje pod naslovom "Ekonomska teorija etničke akcije i dinamika identifikacije", održano na znanstvenom skupu *Regionalna, etnička i lokalna identifikacija*, Zagreb, Filozofski fakultet, 11-13. listopad 1994. Rad je *financijski potpomogla Reseach Support Scheme of the Central European University - grant no: 775/94.*

² Kojoj Gatch (1994) pripisuje "skromnu samosvijest"...

³ Otpori ni danas ne jenjavaju: "Sve takve teorije (temeljene na predominaciji ekonomske racionalnosti, op. a.) mogu se kritizirati empirijski, no prvenstveno ih valja podvrgnuti kritici zbog ignoriranja duboke afektivnosti nacionalnog identiteta" (Connor 1993:385); usp. i Weinreich (1985).

1. RACIONALNOST ETNICITETA

1.1. Model racionalnog izbora

Težišna točka ekonomijskog pristupa stvarnosti jest *metodološki individualizam* prema kojem se sve društvene pojave mogu iskazati u terminima individualne akcije (Coleman 1990); *nadindividualna stvarnost*, ocrtana kulturnim vrijednostima i normama, uzima se naprosto posljedicom *prethodnog niza* akcija⁴. Na taj način, model racionalnog izbora (RIM) tumači svijet kao *strategijski prostor*⁵ individualne maksimizacije interesa:

*/ Društveno je ponašanje primarno racionalno (emocije su rezidualni faktor; Banton, 1985), te akteri svjesno nastoje ostvariti maksimum koristi u okolini koju obilježava ograničenost resursa. Koje će, pak, ciljeve (interese) akter preferirati određuje *subjektivna* (relativno stabilna) *hijerarhija preferencija*;

*/ Akteri se stalno suočavaju s izborom između različitih strategija za ostvarivanje interesa. Koju će od ponuđenih strategija izabrati, ovisi o odnosu troškova i koristi (*cost-benefit analiza*) koje akter vezuje uz svaku od njih;

*/ Svi navedeni izbori nužno su uvjetovani (i) akteru dostupnim informacijama.

Nerealističnost neoklasičnog modela, poželjna u ekonometriji ali pogubna za sociološka istraživanja, ubrzo je urodila nizom pokušaja da se model doradi, "omekša", i učini provjerljivim (*opovrgljivim*)⁶. Tako "*područstvljeni*" RIM temelji se na sljedećim postulatima:

- racionalnost je "djelovanje u svom najboljem interesu" (Elster 1990) i posve je irelevantno radi li se pritom o materijalnim interesima, sigurnosti, prestižu, altruističkom impulsu, seksualnom užitku ili želji za moći;

- racionalnost izbora ciljeva i strategije njihova ostvarivanja bitno je ograničena kako unutrašnjim tako i vanjskim pritiscima; dok se u prvom slučaju radi o različitim kognitivnim nesavršenostima (Hogarth & Reder 1986), u drugom slučaju racionalni izbor ograničavaju kulturne norme⁷, institucionalni pritisci te iskustvo i posljedice prethodnih akcija.

Ono što ostaje nepromijenjenim jest odgovor na pitanje o formiranju preferencija (njihove hijerarhije) te normi i vrijednosti. Budući da ne može rastumačiti (na individualnoj razini) zašto nam je cilj A važniji od B ili C, a jednako tako niti podrijetlo razlika u kulturnim obrascima, RIM ih naprosto uzima zadatim ili *egzogenim varijablama*.

1.2. Racionalni akter i etnička akcija

Spoj sociologije etničkih odnosa i RIM-a urodio je isticanjem *situacionog* (instrumentalnog) *karaktera* etniciteta, pri čemu su etnički identiteti uzeti paravanom iza kojeg

⁴ Kolektivna je akcije, tako, tek zbroj pojedinačnih doprinosa.

⁵ ..budući da je kompeticija među akterima neizbježna.

⁶ Te su ekstenzije danas općeprihvaćene i u sociologiji i u ekonomici.

⁷ Za eksperimentalnu argumentaciju usp. Marinković i Štulhofer (1993).

se skrivaju ali i ostvaruju privatni interesi⁸; “/pod određenim okolnostima (...) akteri koriste etničke identitete ne bi li očuvali ili unaprijedili vlastite interese” (Hechter 1986b:15). Imajući u vidu da neki resursi - poput tzv. *zajedničkih* (općih) *dobara* - nisu dohvatljivi pojedinačnom akcijom, racionalni se akteri nužno udružuju radi njihovog pribavljanja. Na taj način, etnička se sučeljavanja mogu konceptualizirati kao poseban slučaj *korporativne* borbe za resurse (Hechter 1986a; Banton 1983).

Bez obzira radi li se o etničkim skupinama čija je moć nejednaka (Hechter 1974) ili izjednačena (Banton 1983; Olzak & Nagel 1986), etnička se akcija odvija prema istim zakonitostima kao i svaki drugi tip kolektivne akcije (Hechter, Friedman & Appelbaum 1982; Rogowski 1985). Posebnost etničke akcije isključivo je u *etničkim markerima*⁹ koji, aktivirajući specifičnu vrstu solidarnosti, značajno olakšavaju mobilizaciju (Banton 1983; Hechter 1987), te pomažu u održanju akcije jednom kada je pokrenuta (Friedman & McAdam, 1992)¹⁰.

1.3. Slabosti modela

Kritički pristup RIM-u moguć je iz dva smjera. Prvi kreće od tvrdnje da iracionalnost nije ništa rjeđa u društvenom životu od racionalnosti (Connor 1993; Weinreich 1989)¹¹. Premda je takav realizam nezaobilazan dio empirijske orijentacije, on premašuje kada je zadatak - slično Weberovim “idealnim tipovima” - nužno apstraktan¹². Ostaje, dakle, drugi pristup koji probleme RIM-a traži unutar sâmog modela.

Govoreći o sociologiji etničkih odnosa, Hechter (1986b:14) tvrdi da: “Opća teorija etničkih odnosa mora ostvariti tri odvojena temeljna zadatka. Prvo, mora objasniti varijacije u koheziji etničkih skupina i to kako longitudinalno tako i krossekcijski. Drugo, mora obrazložiti razlike u razinama etničke mobilizacije, to jest razlike u stupnju formalne organizacije etničkih skupina radi postizanja političkih ciljeva. Naposljetku, ona mora razjasniti relativnu nadmoć formiranja etničkih skupina spram alternativnih oblika organiziranja, kao što je onaj klasni.” Budući da *teorija etničke kompeticije*, derivat RIM-a, jasno iskazuje ambicije sveobuhvatne teorije etniciteta (Banton 1983), ponuđeni okvir omogućava sažeto propitivanje njezinog dosega.

⁸ Izloženu logiku dobro ilustrira priča o čestoj konverziji Hindusa u Sikhe pred vratima kolonijalne vojne postaje (Banton, 1994), pri čemu motivaciju za promjenom etničkog identiteta nalazimo isključivo u činjenici da su kod primanja u vojnu službu Britanci favorizirali Sikhe. Za slično ponašanje kosovskih Roma i karipskih Kineza usp. Duijzings (1992), odnosno Patterson (1975).

Slično *strategijsko* koncipiranje identifikacije prisutno je i u tzv. fenomenološkoj (interakcionističkoj) sociologiji; “Budući da svaka društvena veza nužno uključuje identitete aktera, ona implicitno ili eksplicitno podrazumijeva i pogađanje oko identiteta. Svakom je akteru u interesu preuzeti identitet koji mu može najviše koristiti... Mijenjanje identiteta i njihova prezentacija postaje tako ključna taktika u postizanju konsensusa, osiguravanju pristanka i izbjegavanju sukoba” (Lyman & Douglass 1973:360).

⁹ Koji podrazumijevaju međusobno prepoznavanje, zajedničke vrijednosti i zajedničke poznaničke mreže...

¹⁰ ...smanjujući broj “neplatiša” koji ostvaruju korist, pribavljenu uspješnom kolektivnom akcijom, na račun drugih. (Sindrom “neplatiše” *free riders*; Olson 1956/ ukazuje na *tendenciju* racionalnih učesnika kolektivne akcije da troškove iste prebace na druge.)

¹¹ Toga, naravno, nisu nesvjesni ni proponenti RIM-a: “Ipak, jasno je da se mnoge pojave - uključujući možda i one koje okružuju etnicitet - ne mogu objasniti ako se čvrsto držimo predodžbe o maksimizirajućem pojedincu” (Hechter 1986b:23).

¹² RIM se temelji na glasovitom “kao da”(as if) principu, prema kojem se validnost ne vezuje uz pitanje jesu li pojedinci doista djelovali racionalno, već uz *mogućnost tumačenja* njihove akcije *pod pretpostavkom* da jesu.

(1) *Kakav je odnos između modernizacije i etničke akcije?*

Prema teoriji kompeticije, modernizacija ne ukida etničke sukobe. Procesi gospodarske i političke decentralizacije motiviraju sučeljavanje oko *istih* resursa, što objašnjava perzistiranje etničkih fricija u postindustrijskim društvima.

(2) *Zašto su etniciteti negdje izrazito aktivni i često nasilni, a drugdje ne?*

Obrasci etničkih sučeljavanja bitno su različiti. Pri tumačenju *pravilnosti* tih razlika uobičajen je konsekus oko negativne korelacije između opće moderniziranosti (socioekonomska razvijenost) i nasilnosti etničkih sukoba, koji se poziva na demokratsku institucionalizaciju kompeticije¹³. Zašto, pak, razvijenost reducira intenzitet etničkih napetosti, RIM nije u stanju objasniti. Osim podsjećanja na *zadatost* (egzogenost) kulturnih i institucionalnih ograničenja individualnog izbora, teorija kompeticija nam ovdje malo koristi.

(3) *Otkuda različita efikasnost etničkog organiziranja?*

Djelotvornost mobilizacijskog mehanizma izravna je posljedica unutargrupne mobilnosti; budući da je socijalna mobilnost daleko izraženija od etnonacionalne, pretpostavka je RIM-a da će organiziranje radi ostvarivanja zajedničkih dobara biti lakše izvedivo korištenjem homogenijeg, etničkog principa (Hechter, 1986b). No, takva je logika u teškoćama čim se postavi pitanje o slučajevima (multietničkih zajednica) u kojima su klasni protesti "glasniji" od etničkih. U tom smislu, RIM nam pruža tek mutnu i nepotpunu sliku uvjeta nužnih za nastanak etničke akcije, čineći tako predviđanje više nego upitnim (Dex, 1985).

Premda otuda proističu sva neriješena pitanja, temeljni problem RIM-a - *prešutni* preduvjet etničke akcije - donekle je prikriiven u gornjoj raspravi. Otkuda, naime, etnički senzibilitet ili kapacitet za etničku solidarnost? Budući da nije instrumentalan (sam po sebi), privatni ga interesi ne stvaraju. Ako se pak radi o djelovanju specifičnih kulturnih kodova, ne uvodi li to iracionalnost (afektivnost) u model? Sažeto iskazano, kako objasniti sudjelovanje racionalnih pojedinaca (i) u akcijama koje im mogu donijeti samo gubitke¹⁴?

Valja li izložene primjedbe protumačiti kao argument za odbacivanje RIM-a i povratak ideji primordijalnosti koji etničku akciju objašnjava iracionalnom zeloterijom? Naredni odjeljak predlaže negativan odgovor.

2. PREDRACIONALNOST ETNICITETA

2.1. Pasivni etnos: jezik i mentalna mapa teritorija

Priznanje je sociokulturnih ograničenja racionalnog izbora u kontekstu etniciteta nedovoljno. Temeljna je hipoteza ovoga rada da se, za razliku od intimnih preferencija, normi i vrijednosti, etnička identifikacija - koju RIM drži facilitatorom kolektivne akcije - ne može tretirati *samo kao* egzogena varijabla. Etnička solidarnost nije jednaka onoj klasnoj ili profesionalnoj. Njezina je snaga - i *differentia specifica* - proces pred-racionalnog utemeljivanja.

¹³ Činjenica je, dakako, da razlike postoje i među zemljama približno jednake moderniziranosti (usp. postkomunistički dio Europe).

¹⁴ Bez napuštanja "antropološkog" postulata o maksimizacijskom ponašanju, RIM ne može prihvatiti uobičajeno tumačenje koje ističe ulogu ideološke manipulacije političkih elita. Hipoteza o političkom manipuliranju, naime, pretpostavlja da manipulirani nisu u stanju racionalno razmotriti alternative koje im stoje na raspolaganju.

Razmatranje pred-racionalnog (podsvjesnog) oblikovanja etničkih identiteta držim važnim dodatkom RIM-u. Iako se etnički identiteti neprestano kreiraju i re-kreiraju¹⁵, njihov je statički i dinamički kapacitet ponajprije vezan uz proces rane socijalizacije (Weinreich 1989). Učenje, a ne racionalna kalkulacija troškova-i-koristi, oblikuje našu *spособnost* etničkog identificiranja.

Kao što neki empirijski rezultati sugeriraju (Bahtijarević 1991), u moderniziranim je društvima oblikovanje etnonacionalne identifikacije ponajprije rezultat usvajanja jezika (Jaffe 1994) te kognitivne mape teritorija. *Usvajanje jezika* ima dvostruk učinak: s jedne strane omogućava trenutno razlikovanje "nas" i "njih", a s druge smanjuje tzv. *transakcijske troškove*¹⁶. Ovo posljednje osobito je bitno u situacijama povećanog rizika, u kojima uspješnost udruživanja radi zajedničke koristi često podrazumijeva brzinu i optimalno korištenje raspoloživih organizacijskih resursa. Mentalno *fiksiranje* mape "našeg" etnonacionalnog prostora u ranim školskim danima - karakteristično za gospodarsko i societalno uobličavanje modernih, nacionalnih država (Gellner 1983; Anderson 1983) - osigurava pak važno emotivno diskriminiranje "stranaca"¹⁷. Razmjerno veći kapacitet empatije (solidarnosti) koji sunarodnjaci iskazuju jedni prema drugima izravno utječe na efikasnost kolektivne mobilizacije.

Oba procesa - međusobno isprepletena - temelj su tzv. *pasivnog etnosa*¹⁸ koji je dio individualnog identiteta, odnosno podskup skupa predodžbi (vrijednosti) koje čine naš "ja". Budući da se ugroženost identiteta - ili jednog njegovog dijela - najjasnije iskazuje kao gubitak "obraza" (*face value*)¹⁹, logično je pretpostaviti da je veličina gubitka proporcionalna značajnosti ugrožene identifikacijske dimenzije (spolne, etničke, profesionalne, religijske ili neke druge). Što je, drugim riječima, pozicija etničkog identiteta *centralnija* - viša na intimnoj hijerarhiji (Malešević, 1994:36-7) - njegoava će kriza proizvesti snažniji psihički efekt.

Izložena skica upućuje na tri važna momenta:

*/ Racionalnost uključuje i maksimiziranje vrijednosti "obraza", odnosno očuvanje stabilnosti identiteta; takvo je ponašanje, dakako, samo prividno iracionalno: lišeni "obraza", gubimo

¹⁵ Usp. skorašnju pojavu *Bruxellois*, frankofonih Belgijanaca koji se ne identificiraju s Valonijom već s urbanom metropolom iz koje potječu (Newman, 1991). Sličan je, iako daleko dramatičniji, i slučaj "Jugoslavena" koji su tijekom ratnih sukoba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini morali reformulirati svoju etnonacionalnu pripadnost. Imajući u vidu cost/benefit kalkulaciju, "Jugoslaveni" su još mogući u Amsterdamu (kao korisnici socijalnog programa za izbjeglice ili raznih akademskih stipendija), ali ne i u ratom zahvaćenim prostorima bivše Jugoslavije.

¹⁶ Vezanost jezikom posebno je snažna kod intelektualaca iz malih jezičnih skupina kojima visoki transakcijski troškovi (lingvističke naravi) priječe osjetnije uključivanje u svjetsku znanstvenu razmjenu - što često intenzificira etnonacionalnu identifikaciju.

¹⁷ Mali misaoni eksperiment može pomoći u razjašnjenju. Zamislimo situaciju A u kojoj čitamo novinski izvještaj o tragičnom potresu koji je sravnio pogranični grad u našoj državi. Poginule sunarodnjake nismo poznavali, štoviše nikada taj kraj nismo ni posjetili - možda i zato jer nam je tamošnji dijalekt oduvijek bio nerazumljiv. U situaciji B čitamo napis u kojem je istovjetan potres pogodio grad s onu stranu naše granice. Poginule državljanke susjedne države (čiji nam je jezik podjednako nerazumljiv kao i dijalekt iz prethodne situacije) nismo poznavali, niti smo ikada boravili u toj regiji. Nije li više nego vjerojatno da će naša emotivna reakcija biti snažnija u situaciji A?

¹⁸ Etnos je ovdje definiran kao *osjećaj pripadnosti određenoj etničkoj skupini ili zajednici*; o razlici između *pasivnog i aktivnog etnosa* usp. Mežnarić (1989).

¹⁹ Prodavač uhvaćen u krivom obračunavanju cijena riskira gubitak obraza - to jest urušavanje identiteta ljubaznog i povjerenja dostojnog radnika - bez obzira je li pogrešku učinio nenamjerno ili ne.

socijalni kredibilitet i odgovarajuću spremnost drugih na kooperativan odnos²⁰;

*/ Lokacija je etničkog elementa unutar identifikacijskog kompleksa varijabilna²¹ - intenzitet se etničke identifikacije razlikuje i *interpersonalno* i *intrapersonalno*; *lociranje* je kontinuirani proces koji slijedi dinamiku iskustva²²;

*/ Proces lociranja identifikacijskih dimenzija temelji se na njihovoj instrumentalnosti u maksimizaciji svakodnevnih interesa²³.

Posljednja točka zahtijeva kratku argumentaciju. Ako je točno da se psihička drama gubitka obraza zasnovana na gubitku društvenoga kredibiliteta, onda se čini razumnim pretpostaviti da se maksimizacija obraza povodi za istim ili sličnim kriterijima (istom hijerarhijom preferencija) kao i maksimizacija ostalih dobitaka. Nema, naime, uvjerljivih razloga za odvajanje "kalkuliranja s obrazom" - u smislu donošenja odluka koliko se daleko može ili treba ići u preuzimanju specifičnog rizika - od ostalih *cost/benefit* kalkulacija.

2.2. Aktivirani etnos: višestruki identiteti i etnički sukobi

Vratimo li se na ranije postavljeno pitanje o uvjetima pod kojim etnonacionalni identitet prevladava nad ostalim identifikacijskim dimenzijama, odnosno što (potom) pokreće kolektivnu akciju transformacijom pasivnih etnosa u aktivne²⁴, dosadašnja rasprava inicira nekoliko *opovrgljivih* hipoteza²⁵.

H1/ Intenzitet etničke identifikacije obrnuto je proporcionalan broju identifikacijskih dimenzija; što je više societalnih krugova u kojima se "osjećamo kao kod kuće" (jer smo izgradili odgovarajuće *identitete*), manje ovisimo o svakom pojedinom. Opisana kompenzatorna logika smanjuje psihički rizik od urušavanja određene identifikacijske dimenzije. Rečeno na drugi način - *eksplozija identiteta podrazumijeva imploziju etnosa*.

H2/ Intenzitet etničke solidarnosti obrnuto je proporcionalan stabilnosti resursne distribucije. Društvena promjena - definirana kao situacija koju obilježava ili redukcija resursa, ili pojava novih resursa, ili ukidanje vlasništva nad već postojećim resursima - naglašava korisnost kolektivne identifikacije. Budući da su u pitanju poglavito opća ili kolektivna dobra poput fizičke sigurnosti, gospodarske stabilnosti i sl., uži su ("individualniji") identiteti u takvoj situaciji manje djelatni od širih, obuhvatnijih.

²⁰ Usp. dinamiku etničke akcije u gradiću Bedford, država Massachusetts (Lynn, 1991). Od inicijalnog šoka i jednoglasnog osuđivanja, tamošnja će brojna portugalska zajednica nepunih godinu dana kasnije (tijekom i nakon medijski eksponiranog suđenja) dospjeti do glorificiranja sunarodnjaka koji su usred prepunog bara silovali mladu ženu. Promjena stava, koja će silovatelje pretvoriti u mučenike, a žrtvu (također portugalskog podrijetla!) stigmatizirati, reakcija je etničke zajednice na antiportugalske sentimente u široj javnosti.

²¹ Pri čemu su krajevi kontinuuma kozmopolitizam i lokalpatriotizam...

²² Dakako, lociranje može biti i "zaleđeno", kao što je to, primjerice, slučaj u Sjevernoj Irskoj i, u nešto manjoj mjeri, na Cipru.

²³ Ovo je usko povezano s drugom točkom; tip društvenog sustava utječe na centralnost klasnog identiteta (*rangirana etnička društva*), odnosno etničkog (*nerangirana etnička društva*; Horowitz, 1985).

²⁴ Tu je sadržano i pitanje o karakteru odnosa između etničkog nasilja i socioekonomskog razvitka.

²⁵ Gornje će hipoteze biti empirijski testirane u okviru istraživanja "Nova agenda za nove demokracije", Erasmus gilda 1993-1995.

H3/ Društvena moderniziranost, shvaćena kao stabilan i visoko institucionaliziran sustav alokacije resursa iste, te ekonomski standard negativno su povezani s opsegom transformacije pasivnog u aktivni etnos.

Sve ono što dekonsolidira (polietničko) društvo, konsolidira, dakle, etnički ekskluzivizam. Aktivacija etnosa i usljeđujuća kolektivna akcija nisu do odgovori na *povećanu kompeticiju* u prostoru koji je promijenio neke konture. U tom je kontekstu etnička akcija, zahvaljujući predracionalnim temeljima, bitno otpornija na sindrom "neplatiše" od ostalih tipova kolektivne akcije²⁶. Mehanizam koji to osigurava mogla bi biti tzv. "socijalna identifikacija" (Tajfel & Turner, 1986) koja samoprocjenu - *individualni "obraz"* - vezuje za vrednovanje skupine (*kolektivni "obraz"*) koje je dotični pojedinac član²⁷. Inicijalna jezično-teritorijalna solidarnost postaje tako jednostavan i efikasan sustav *selektivnog motiviranja* za etničku akciju.

Premda prethodne hipoteze nude tumačenje (negativne) veze između etničkog nasilja i razvijenosti, utvrđivanje uvjeta nužnih (ili dovoljnih) za etničku mobilizaciju ostaje krupnom poteškoćom RIM-a. Kada to u istoj ili većoj mjeri ne bi vrijedilo i za ostale modele, oko RIM-a se doista ne bi valjalo nastaviti truditi. Ovako, činjenica da nam kombiniranje predracionalnosti etničke povezanosti i maksimizacijske racionalnosti omogućava (barem) *ex post facto* razumijevanje dinamike etničke mobilizacije²⁸ čini se najboljim što sociologija etničkih odnosa trenutačno može ponuditi (Banton 1994). U moru deskripcija model racionalnog izbora ostaje otokom analitičnosti: dopunjen uvidima socijalne psihologije i fenomenološke sociologije u stanju je rasvijetliti kako situacioni (*fluidni*) karakter etničkih identiteta tako i njihovu opsesivnost.

²⁶ Za detaljno izvođenje usp. Friedman & McAdam (1992).

²⁷ Primjeri su situacije u kojima osjećamo sram zbog ponašanja pripadnika "naše" skupine ili ih, što je daleko češće, nastojimo opravdati; usp. bilješku 19.

²⁸ Maksimizacija je dobiti u određenim situacijama jednaka minimizaciji gubitaka... Kao što pokazuje "politekonomija" južnoameričkih *death squads*, "računica straha" (*calculus of fear*) pokreće masovni otpor režimu koji rukovodi paravojnim skupinama tek kada teror postane nedovoljno diskriminativan; dok su žrtve isključivo deklarirani politički protivnici, nasilje neće izazvati kolektivan otpor (Mason, 1994).

LITERATURA

- ANDERSON, B. (1983): *Imagined Communities*. Verso, London.
- BAHTIJAREVIĆ, . (1991): Religija i nacija u svakodnevnom životu. U: M.Lazić /ur./ *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj*. IDIS, Zagreb.
- BANTON, M. (1983): *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BANTON, M. (1985): Mixed Motives and the Processes of Rationalization. U: *Ethnic and Racial Studies* 8:534-47.
- BANTON, M. (1994): Modelling Ethnic and National Relations. U: *Ethnic and Racial Studies* 17:1-19.
- COLEMAN, J. (1990): *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- CONNOR, W. (1993): Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond. U: *Ethnic and Racial Studies* 16:373-89.
- DEX, S. (1985): The Use of Economists' Models in Sociology. U: *Ethnic and Racial Studies* 8:516-33.
- DUIJZINGS, G. (1992): The Egyptians in Kosova and Macedonia. U: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 18:24-38.
- ELLER, J.O. & R.M. COUGHLAN (1993): The Poverty of Primordialism. U: *Ethnic and Racial Studies* 16:183-202.
- ELSTER, J. (1990): *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge.
- FRIEDMAN, D. & M. HECHTER (1988): The Contribution of Rational Choice Theory to Macrosociological Research. U: *Sociological Theory* 6:201-18.
- FRIEDMAN, D. & D. MCADAM (1992): Collective Identity and Activism. U: A.D.Morris & McClurg Mueller, C. /eds./ *Frontiers in Social Movement Theory*. Yale University Press, New Haven.
- GATCH, L. (1994): Technologies of Difference. Paper delivered at the 1994 Annual Meeting of the American Political Science Association, New York, September 1-4.
- GELLNER, E. (1983): *Nations and Nationalism*. Cornell University Press: Ithaca, NY.
- HECHTER, M., Friedman, D. & M. Appelbaum (1982): A Theory of Ethnic Collective Action. U: *International Migration Review* 16:412-34.
- HECHTER, M. (1974): The Political Economy of Ethnic Change. U: *American Journal of Sociology* 79:1151-1178.
- HECHTER, M. (1986a): Rational Choice Theory and the Study of Race and Ethnic Relations. U: J.Rex & Mason, D. /eds./ *Theories of Race and Ethnic Relations*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HECHTER, M. (1986b): Theories of Ethnic Relations. U: J.F.Stack, Jr. /ed./ *The Primordial Challenge: Ethnicity in the Contemporary World*. Greenwood Press, New York.
- HECHTER, M. (1987): Nationalism as Group Solidarity. U: *Ethnic and Racial Studies* 10:415-26.
- HIRSCH, P., STUART, M. & R. FRIEDMAN (1987): Dirty Hands Versus Clean Models. U: *Theory and Society* 16:317-36.
- HOGARTH, R.M. & M.W. REDER /eds./ (1986): *The Behavioral Foundations of Economic Theory*. University of Chicago Press, Chicago.
- HOROWITZ, D.L. (1985): *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley.

- JAFFE, A. (1994): Language Identity and Power on Corsica. U: A.Lopašić /ed./ *Mediterranean Societies: Tradition and Change*. Croatian Anthropological Society, Zagreb.
- LYMAN, S.M. & W.A.DOUGLASS (1973): Ethnicity: Strategies of Collective and Individual Impression Management. U: *Social Research* 40:344-65.
- LYNN, S.C. (1991): The 'Before and After' of a Group Rape. U: J.Lorber & Farrell,S.A. /eds./ *The Social Construction of Gender*. Sage, Newbury Park, CA.
- MALEŠEVIĆ, S. (1994): Percepcija etničkog identiteta: aplikacija jednog modela. U: *Migracijske teme* 10:31-54.
- MARINKOVIĆ, K. I A. ŠTULHOFER (1993): Mjesto pod suncem: modeli aktera i refrakcija racionalnosti. U: *Revija za sociologiju* 24:17-30.
- MASON, D.T. (1994): The Ethnic Dimension of Civil Violence in the Post Cold War Era. Paper delivered at the 1994 *Annual Meeting of the American Political Science Association*, New York, September 1-4.
- MEŽNARIĆ, S. (1989): Nacija i etnos u akciji. U: *Migracijske teme* 5:113-21.
- MCCARTHY, J.D. & M.N. ZALD (1977): Resource Mobilization and Social Movements. U: *American Journal of Sociology* 82:1212-41.
- NEWMAN, S. (1991): Does Modernization Breed Ethnic Political Conflict? U: *World Politics* 43:451-75.
- OBERSCHALL, A. & E.M. LEIFER (1986): Efficiency and Social Institutions. U: *Annual Review of Sociology* 12:233-53.
- OLSON, M. (1965): *The Logic of Collective Action*. Schocken, New York.
- OLZAK, S. & J. NAGEL /eds./ (1986): *Competitive Ethnic Relations*. Academic Press, Orlando, FL.
- PATTERSON, O. (1975): Context and Choice in Ethnic Allegiance: A Theoretical Framework and Caribbean Case Study. U: N.Glazer & Moynihan,D.P. /eds./ *Ethnicity: Theory and Experience*. Harvard University Press, Cambridge, MA..
- ROGOWSKI, R. (1980): Quebec, Wales, and Scotland: Three Nations in Search of a State. U: *International Journal of Comparative Sociology* 21:1-13.
- ROGOWSKI, R (1985): Causes and Varieties of Nationalism: A Rationalist Account. U: A.Tirykian & Rogowski,R. /eds./ *New Nationalisms of the Developed West*. Allen & Unwin, Boston.
- TAJFEL, H. & J.C. TURNER (1986): The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. U: S.Worchel & Austen,W.G. /eds./ *Psychology of Intergroup Relations*. Nelson-Hall, Chicago.
- WEINREICH, P. (1985): Rationality and Irrationality in Racial and Ethnic Relations. U: *Ethnic and Racial Studies* 8:500-15.
- WEINREICH, P. (1989) Variations in Ethnic Identity: Identity Structure Analysis. U: K.Liebkind ed./ *New Identities in Europe*. Gower, Brookfield, VT.

ETHNICITY AND RATIONAL CHOICE: FROM IDENTITY DYNAMICS TO COLLECTIVE ACTION

Summary

The paper discusses the virtues and weakness of rational choice modeling of ethnic relations. It is argued that the success of recent economic colonialism of sociology - fairly noticeable in the field of ethnicity - is due to the empirical falsification of functionalist paradigm and unfalsifiability of primordialist logic. A *parsimonious* rational choice model, based on methodological individualism, deals with rational, maximizing actors whose choices are somewhat constrained by culture, institutions and experience (backward looking actors). Consequently, ethnic dynamic is explained in terms of collective action. A brief discussion of the limitations of such a concept concludes the first part of the paper.

The second part is an attempt to enhance the predictive ability of the model. A sociopsychological extension of the model is presented in which outgroup discrimination is the consequence of the *pre-rational basis* (language acquisition and cognitive mapping of ethnonational territory) of ethnic solidarity. Thus, ethnic identity is situational only in terms of its positioning within the complex individual identity. Closer to the central position it comes, more active it tends to be due to the fact that the face value depends on it. Following this logic, there testable hypotheses are offered to explain the negative correlation between the level of modernization and the level of ethnic violence. However, rational choice theory is still far from a clear picture of the necessary conditions for successful ethnic mobilization.